

Philosophy of Language
Философия на езика

ЛОГИЧЕСКИЯТ АНАЛИЗ НА ЕЗИКА: БЪРТРАНД РЪСЕЛ (1896 – 1911)

Камен Лозев

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В статията разглеждам ключовите моменти и най-важните идеи, защитавани от Ръсел по въпросите на анализа в периода 1896 – 1911 г. Драматичните промени в неговото мислене и нагласи са илюстрирани с емблематичните парадокси и трудностите, срещнати в развитието му от абсолютизъм на Бродли през Платоновия реализъм в *Принципите на математиката*, 1903, до неговия логически реализъм. Специално внимание е отделено на най-известната статия на Ръсел „За обозначаването“, 1905, в качеството ѝ на класически пример на прилагане на логически средства към анализа на езика с цел елиминиране на проблематичните обозначаващи изрази, които не обозначат нищо.

Keywords: Russell; Bradley; Platonic realism; denoting; elimination strategy

„... може да се твърди, че самото име „аналитична философия“
произхожда от Ръселовата защита на метода на анализ.“

Кевин Клемент (Klement, 2016)

„След като изоставих философията на Кант и Хегел, потърсих решения
на философските проблеми с помощта на анализа и оставам твърдо убеден,
въпреки някои модерни тенденции към обратното, че прогресът е възможен
единствено чрез анализ.“

Бъртранд Ръсел (Russell, 1959: 11)

Сред аналитичните философи от XX век Бъртранд Ръсел вероятно е най-величавата и влиятелна фигура. Името му, както мотото на статията подсказва, наистина е синоним на аналитичната философия. Каквито и аспекти на анализа да обсъждаме, Ръсел почти винаги трябва да се спомене.

В редовете по-долу представям опит да изложим най-важните моменти в схващанията на Ръсел за анализа през обозначаващия период. Всеизвестно е колко често се е променяла ръселианската позиция по важни теми от обемно-

то му творчество. В това отношение философският анализ на езика не прави изключение. Което означава, че ще разглеждам темата в нейната динамика и в контекста на общото философско развитие на Ръсел. Според мен еволюцията на Ръсел относно анализа позволява да се открият поне четири периода 1896-а – 1924-а година. Както личи от заглавието, предмет на внимание в статията са първите два периода, които темпорално (и доста условно) можем да поместим между 1896-а и 1911-а година. В съдържателен план тези периоди са белязани с двете знаменити творби *Принципи на математиката*, 1903, и *За обозначаването*, 1905, които не само представят Ръселовите възгледи за анализа, но и свидетелстват за промените, настъпили в мисълта му по време на т.нар. „дълга нощ“, т.е. времето, когато заедно с Уайтхед създава *Principia Mathematica*. Що се отнася до другите два етапа – третия и четвъртия, – те според мен обхващат периода 1911 – 1924 г. и в тях са създадени такива емблематични за анализа творби като *Нашето познание за външния свят*, 1914, непубликуваната *Теория на познанието*, 1913, и поредицата лекции *Логическият атомизъм*, 1918. Последната книга бележи връхната точка на ръселианската доктрина за философския анализ на езика.

„Че цялата нормална философия трябва да започва с анализ на пропозиции, е истина вероятно твърде очевидна, за да изисква доказателство.“

Бъртранд Ръсел (Russell, 1900: 8)

Ръсел е *родствено* близък на анализа. Донякъде метафорично, това означава *по рождение*, в смисъл че неговото формиране и установяване във философията е непосредствено свързано с аналитичния метод и плуралистичния светоглед.

За да разберем родствената връзка на Ръсел с анализа, трябва да се върнем към най-важното интелектуално събитие в самото начало на кариерата му – бунта против британския абсолютен идеализъм, бунта против Бродли, бунта към плурализъм (the revolt into pluralism). Именно в този бунт са корените на появилия се „нов светоглед“, именно бунтът задава нагласите на Ръсел към аналитично мислене.

В разглеждането на „бунта“, т.е. на отхвърлянето на идеализма на Бродли и Мактагарт, следва да наблегнем на поне две обстоятелства. Първо, Ръсел не е сам в битката: както подчертава в *Моето философско развитие*, „Мур водеше, а аз плътно го следвах по петите“ (Russell, 1959: 54). В тези ранни години Ръсел е просто „рецептивен“, т.е. оставя се на водачеството на Мур и възприема основните му идеи. Второто важно обстоятелство е, че критиката и отхвърлянето на бродлианския идеализъм става във време, когато проблемите на математиката и логиката отново завладяват Ръсел. В Кеймбридж той

специализира математика, но последната година от следването, отвлечен от допотопното ѝ преподаване, се насочва към философията (Lozev, 2011: ch. 4). След написването на рецензия върху книга по философия на науката обаче Ръсел отново е завладян от математическа страст. Размишленията над Бродли, който наскоро е издал фундаменталния си труд по метафизика „Видимост и реалност“ (*Appearance and Reality*, 1893), идват в момент, когато Ръсел се запознава с новите математически постижения на континента и разбира необходимостта от философско осмисляне на последиците от новата математика и логика. Атмосферата, в която Ръсел заживява, е заредена с антимонистичен, антибродлиански дух.

„Спомням си, че веднъж Мактагарт разказа случай, когато срещнал Бродли в Оксфорд, и че когато Бродли влязъл, „сякаш Платоновата Идея влезе в стаята“.“

Джордж Мур, *Автобиография* (Moore, 1942: 22)

„В Кеймбридж бях индоктриниран с философиите на Кант и Хегел, но заедно с Дж. Е. Мур отхвърлихме тези две философии. Мисля, че въпреки единомислието си в нашия бунт имаме важни различия в ударението (important differences in emphasis).“

Бърtrand Ръсел (Russell, 1959: 11 – 12)

В своите автобиографии и Ръсел, и Мур свидетелстват за близкото приятелство, което са имали като студенти в Тринити коледж, Кеймбридж. Тогава и двамата са последователи на британския абсолютен идеализъм, на островното хегелианство, чиито главни представители в този момент са Франк Бродли и Джон Елис Мактагарт. Бродли несъмнено „е най-известният, оригинален и философски най-влиятелен от всички британски идеалисти“ (Candlish & Basile, 2017); през целия си живот той е стипендиант, който не преподава, за разлика от Мактагарт, който чете лекции в Кеймбридж и дълбоко впечатлява студентите си, сред които са Мур и Ръсел. По думите на Ръсел от *Автобиографията* идеалистическият период при Мур е бил по-кратък; в своята *Автобиография* Мур признава, че и двамата (с Ръсел) са били “enthusiastic admirers” (ентузиасириани последователи) на Мактагарт (Moore, 1942: 19).

С какво Бродли спечелва Ръсел и Мур и кои са главните доктрини, срещу които по-късно и двамата енергично въстават, за да наложат идеите на една „нова философия“?

В късните си години Ръсел си спомня, че като студент за известно време намира утеха в идеализма, както Мактагарт го е преподавал; „...философията на Хегел ми изглеждаше и очарователна, и доказуема“ (Russell, 1959: 12). Бродли, от друга страна, го спечелва със своя антипсихологизъм и безпощад-

на критика на родната емпиристка традиция. „В Англия твърде дълго живяхме в психологическата нагласа“ (цит. по: Wollheim, 1956: 14). Това е казано в една от най-известните творби на Бродли *The Principles of Logic* („Принципи на логиката“, 1884) и изразява гледна точка, отстоявана неотклонно. Позицията на Бродли, напълно сходна с борбата на Фреге тогава, е възторжено приета от Ръсел и Мур и ако виждаме в тях бащите на аналитичната традиция, трябва да разбираме, че именно Бродли е радетелят на депсихологизирането на логиката, на отделянето от логиката на психологията.

Идеализмът на Бродли завладява с особената си възвишеност и величие. Тази философия граничи с мистичното и религиозното. За Бродли единствената реалност е „крайната реалност“ (ultimate reality), *Абсолютът*, което е името на Бога. Това е така, защото реално е само онова, което е напълно безусловно, независимо и самодостатъчно (Carey, 2017). *Абсолютът* „побира“ всичко, всичко „е“ в *Абсолютът*. Затова нищо друго освен него не е реално, а само „привидно“ (appearance). Главният метафизически труд на Бродли – *Видимост и реалност* (*Appearance and Reality*, 1893), изразява тази основна теза. От нея следват парадоксални изводи: например, че няма отделни *обекти*, нито *факти*, които могат да бъдат изучавани. Защото кой отделен обект или факт може да е независим и самодостатъчен като *Абсолютът*? Не е ли очевидно, че всяко нещо е свързано с много други неща (а чрез тях и с всяко друго нещо) и съществуването му зависи от тази всеобща свързаност? Не е ли очевидно, че естествените науки *изкуствено* и *нелегитимно* отделят, откъсват, оформят така наречените „обективни факти“, за да ги анализират изолирано, самостоятелно? Така те извършват „ужасно насилие“ над реалността; „научният метод“ и анализът всъщност разрушават единството и неразривността на цялото, те *селектират* своите обекти и в този смисъл ги *фалшифицират*. „Твърде обичайно и най-пагубно суеверие е да предполагаме, че анализът не е промяна“, твърди в *Принципите* Бродли (цит. по: Wollheim, 1956: 18). Всеки анализ е изкривяване, фалшифициране на действителността. Аналитичният принцип е „фундаментален принцип на грешката и заблудата“ (цит. по: Copleston, 1994: 199).

Крайният монизъм, скициран по-горе, завършва с типичния *бродлиански скептицизъм*, напълно противоположен на познавателния оптимизъм на английските емпирици, за които прогресът на науката, макар и с малки стъпки, е безспорен. Философията на Бродли обаче поставя под въпрос изобщо изследването на „света“: единствените възможни истини според него са тези за *Абсолютът*, но за ограничения интелектуален капацитет на човека той е непостижим; невъзможно е да се прилагат „научни методи“ за неговото изследване.

Подобни изводи заедно с други парадоксални твърдения на Мактагарт постепенно разклащат вратата на Мур и Ръсел в идеализма. Около 1897 – 1898 г. критиката им се насочва към централната според тях доктрина на Бродли,

която наричат „теория на вътрешните отношения“. Съгласно нея всички отношения са същностно вътрешни за участващите в тях страни (*relata*); всяко нещо е такова, каквото е, благодарение на мрежата от отношения, в които е включено и от които, в крайна сметка, зависи съществуването му. Да изучавате даден *relatum* в изолация, е невъзможно, защото пренебрегвате част от същността му, а да го изучавате в неговите отношения, неизбежно ви отвежда към цялото, единното, *Абсолюта*. По образния, но много точен израз на Ръсел, в брадлианската схема светът прилича на „купа с желе“, което не можете да разделите или разрежете, защото всяко докосване до желето където и да е кара цялото да потрепери.

На доктрината за *вътрешните отношения* Мур и Ръсел противопоставят доктрината за *външните отношения*. Тя израства от простия въпрос на здравия разум: Вярно ли е, че всички отношения са същностно вътрешни за участващите в тях страни? Вярно ли е например, че масата, на която в момента пиша, ще промени същността си, ако не е разположена в ъгъла на стаята, където в момента е, а застане в нейния център. Мур издига аналогичен въпрос: ще се промени ли същността на човек, който има куче, което след време умре и съответно отношението между него и кучето престане да съществува?

Парадоксално е според Мур и Ръсел да разглеждаме всички отношения като *вътрешни*, в смисъл на *същностноприсъщи*, на допринасящи за идентичността на *relata*, както е парадоксално да твърдим, че е невъзможно да получаваме истини за отделни части от света. „Новата философия“ на Мур и Ръсел е отрицание на идеализма, холизма и монизма на Бродли. В афористично-светогледен план Ръсел заменя „купата с желе“, като образ на света, с нов образ – „ведро със сачми“, за да подчертае реализма и плурализма на новата философия. Тя несъмнено е далеч по-адекватна на науката, и особено на математиката и логиката.

През 1898 – 1899 година, по време на „бунта към плурализъм“ (the revolt into pluralism), у Ръсел се възражда интересът към математиката и науката. Лекционно пътуване до Америка тогава (включващо и среща с Уилям Джеймс) му отваря очите колко много е изостанал Островът, в това число и Кеймбридж, от постиженията на математиците на континента. Ръсел се отдава на четенето на Кантор, Вайерщрас и Дедекинд. Междувременно преподавателят му по математика Алфред Уайтхед публикува нова книга – *Universal Algebra* („Универсална алгебра“, 1898), и след прочитането ѝ Ръсел напълно променя представата, която до момента е имал за математиката като наука, „изучаваща количества“. В новия си труд Уайтхед показва голямото значение за математиката на понятия като ред, подреждане в редица, отношения като „предходно“ „следващо“ и др. под. Всичко това е в пълен унисон с идеите на „новата философия“ и показва, че обратът към реализъм и плурализъм е в правилната посока.

Последните пирони в ковчега на изповядвания до момента идеализъм са забити от две интересни събития. Първото е прочитането на Хегел в оригинал. Ето какво си спомня за това Ръсел в *My Mental Development* („Моето ментално развитие“, 1951): „През 1898 г. различни неща ме накараха да изоставя и Кант, и Хегел. Прочетох *Голямата логика на Хегел* и си помислих, както и все още мисля, че всичко, което казва за математиката, е объркана безсмислица“ (Russell, 1951: 11). Второто събитие се отнася до лекционния курс върху философията на Лайбниц, който Университетът в Кеймбридж му възлага във връзка с едногодишния отпуск на Мактагарт. За курса Ръсел написва поредица от лекции, на основата на които е създадена книгата му *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz* („Критическо изложение на философията на Лайбниц“, 1900), смятана и днес за класическо четиво при изучаването на този философ. Работата над книгата помага на Ръсел по-добре да схване основата на логическите системи на идеалистите. Според него логиката и на Лайбниц, и на Бродли се основава върху „монопола“ на субектно-предикатната форма на пропозициите, чрез които се описват свойства на субстанцията или *Абсолютата*. Пропозиции за отношения няма поради вярата, че всички те могат да се редуцират до пропозиции за свойства на участващите в тях страни. Последните развития в математиката и логиката показват на Ръсел колко наивна е подобна представа.

„Мисля, че първото публикувано изложение е статията на Мур в „Майнд“ *Природата на съждението*. Макар че сега нито той, нито аз бихме се придържали към всички доктрини в тази статия, аз, а според мен и той, все още сме съгласни с нейната негативна част...“

Бъртранд Ръсел (Russell, 1959: 36)

Манифест на „новата философия“ на Мур и Ръсел е статията на Мур „Природата на съждението“ (The Nature of Judgment, 1899). С оглед на обсъжданата от нас тема за анализа тя е важна не само със своята „негативна част“, т.е. с критиката на Бродли и британския идеализъм, но и с факта, че излага рамката на следваната от Ръсел в този момент философия, благодарение на която той успява да завърши *Принципите на математиката* – неговата най-важна творба от първия етап на формиране на възгледите му за анализа. В предговора на *Принципите* Ръсел с благодарност заявява, че „по фундаментални въпроси на философията моята позиция във всички главни аспекти е получена от г-н Дж. Е. Мур“ (Russell, 1938: XVII).

Болдуин (Baldwin, 1999) показва, че статията е своеобразна „дестилация“ на успешната *втора* дисертация на Мур от 1898 г., и обобщава основните несъгласия с Кант, Бродли и идеализма. Изложената тук философия Болдуин

нарича „чист“ и „директен“ реализъм (Baldwin, 1999: 40), но тя основателно получава и други имена, като „наивен реализъм“ (Hylton, 1990), „Платонов реализъм“ (Carey, 2017) или „Платонов атомизъм“ (Klement, 2016). Според мен най-точното название на тази първоначална философия (преодоляна от Ръсел по-бързо, отколкото от Мур) дава Арън Престън, наричайки я „пропозиционален“ и „понятиен/концептен“ реализъм (Preston).

В контекста на нашата тема вероятно най-важното положение в статията е на с.168, където Мур твърди: „Едно нещо става разбираемо, първо, когато се анализира на своите съставни понятия“ (Moore, 2003: 168).

В това схващане анализът е представен като *разграждане* на цялото на неговите елементи и тяхното изучаване. В *Принципите на математиката* Ръсел възприема тази идея и я уточнява. При Ръсел анализът е не само методология за правене на философия, но съдържа онтологичен аспект, в смисъл че стремежът е да се постигнат най-простите елементи/атоми, от които е изграден светът.

За тази втора страна на анализа Ръсел също е задължен на Мур. *Природата на съждението* предлага интересна онтологична картина на света, която самият Мур осъзнава „колко парадоксална и дори достойна за пренебрежение изглежда тази теория“ (Moore, 2003: 167). Мур критикува теорията на истината на Бродли, като го смята за „заразен от същата грешка, както в предварителния му неуспех да разграничи ясно дали говори за символа, или символизираният“ (Moore, 2003: 163). Съгласно Мур Бродли изповядва „прикрит психологизъм“ (Preston, 2017), който очевидно трябва да се отхвърли. И сега възниква въпросът: как трябва да продължим?

Най-напред Мур замества *психологизираните* бродлиански термини „идея“ и „съждение“ с по-неутралните термини „понятие/концепт“ и „пропозиция“, след което, наблюдайки върху антипсихологическото разграничение между субект и обект, стига до отхвърляне изобщо на обичайно следваната по въпросите на истината кореспондентна теория. Избраната от Мур стратегия има за резултат пълното елиминиране на понятието за съответствие. Съгласно формирания възглед истината *не може* да е съответствие между пропозиция и обект. Мур дава елементарен пример с пропозицията „Две и две е четири“ (Moore, 2003: 166). Тази пропозиция смятаме за вярна, макар че в емпиричния свят изобщо няма обект, на който тя „да съответства“ (В *Принципите* Ръсел повтаря този пример).

Какъв е в крайна сметка изводът на Мур? Той донякъде е очевиден: пропозициите трябва да се смятат за истинни или неистинни „сами по себе си“ (true in themselves), без съотнасяне нито към субекта, който ги изказва в лингвистичната им форма и в чието съзнание те съществуват „идеално“, нито към някакъв „обект“ отвъд (beyond) самите тях, за който те се отнасят. Мур настоява, че самите пропозиции *са* реалността. Когато са истинни! Пропозициите

съгласно Мур vyplъщават в себе си и реалността, и истината: „Следователно изглежда необходимо светът да се разглежда като формиран от понятия. Това са единствените обекти на познанието...

Опозицията понятия – съществуващи неща изчезва, тъй като едно съществуващо се вижда като нещо по-различно от понятие или комплекс от понятия, стоящи в уникално отношение към понятието за съществуване...

Дори описанието на нещо съществуващо като пропозиция (истинна екзистенциална пропозиция), изглежда, губи своята странност, когато си спомним, че пропозицията трябва да бъде разбрана не като нещо субективно – утвърждаване или потвърждение на нещо, – а като комбинация от понятия, която се утвърждава“ (Moore, 2003: 168).

Пропозицията е „сложно/комплексно понятие“ или „комплекс от понятия“, или „синтез от понятия“, както се изразява на различни места Мур, и освен това дадена „пропозиция се състои не от думи, нито от мисли, а от понятия“, които „са възможни обекти на мисълта“, без това „да е тяхна дефиниция“. Понятията са неизменни и непроменливи, което оприличава пропозициите наистина на Платоновите неизменни Форми или Идеи. Оттук и често срещаното име на онтологическата доктрина на Мур като Платонов *реализъм* или *атомизъм*.

Своя странен реализъм Мур онагледява с анализ на пропозицията „Тази роза е червена“: „Това, което утвърждавам – пише Мур, – е специфична свързаност на определени понятия, формиращи цялото понятие „роза“, с понятието „тази“ и „сега“ и „червена“; и съждението е истинно, ако такава свързаност съществува...“. По аналогичен начин трябва да анализираме и пропозицията „Химерата има три глави“: дори и тук според Мур „химерата не е идея в съзнанието ми, нито част от такава идея... Това, което искам да утвърдя, не е нещо за моите ментални състояния, а специфична свързаност на понятия. Ако съждението не е истинно, то не е защото моите *идеи* не съответстват на реалността, а защото подобно съчетание на понятия не може да бъде намерено сред съществуващите неща“ (Moore, 2003: 165).

Този втори пример на *несъществуваща пропозиция* води Мур до извода, че „трябва да разпрострем нашето понятие за съществуване отвъд разбираемостта“, в смисъл че за числата и химерите например трябва да мислим като за съществуващи по особен начин. Така понятията *истина* и *съществуване* се оказват тясно свързани. Без съмнение епистемологично важни са само истинните пропозиции, но как да ги разграничим от неистинните? Мур изхожда от положението: „Какъв вид отношение прави една пропозиция истинна и какъв – неистинна, не би могло да бъде по-нататък дефинирано, а трябва да бъде непосредствено установено“ (Moore, 2003: 166). И дава пример, който от гледна точка на Фреге е безсмислен. Примерът е пропозицията „Тази статия съществува“. „Трябва да изисквам – казва Мур, – тази пропозиция да е истин-

на. Ако не е истинна, тя не е важна и не мога да се интересувам от нея. Но ако е истинна, тя означава единствено, че понятията, които са комбинирани в специфични отношения в понятието за тази статия, са също така комбинирани по определен начин с понятието за съществуване“ (Moore, 2003: 167). Специфичният начин на свързване на понятията истина и съществуване, казва Мур, „е нещо непосредствено познато, подобно на червеното и две“. Така разбираме откъде Ръсел е почерпил идеята за „запознанството“ (acquaintance) като основа на своята теория на познанието.

Природата на съждението е статия, решително повлияла възгледите на ранния Ръсел. Както сам признава, именно тя е направила възможно написването на *Принципите на математиката*. Същевременно статията става и стимул за по-бързото преодоляване на този директен пропозиционален/понятиен реализъм, който Ръсел се стреми да усъвършенства и който, в крайна сметка, отрича. Подобен процес се развива и при Мур; не е случайно, че когато след години подбира част от творбите си, за да ги издаде в сборници, статията е пренебрегната.

„Ръсел понякога сравнява философския анализ с вид ментална химия, защото както при химическия анализ той предполага разлагането на комплекси на техните по-прости елементи (*Principles*, p. xv).“
Rosalind Carey (Carey, 2017)

Принципите на математиката, 1903, пространно изложение на Ръселовия реализъм след бунта против Броди, за разлика от *Природата на съждението* едва ли може да се нарече обща творба на Мур и Ръсел. И не защото философските положения в нея са коренно различни от тези в статията на Мур, а защото е посветена на *логицизма* (и по-общо – на философия на аритметиката) – тема, чужда на Мур, която обаче завладява Ръсел малко преди 1900 година. И затова е оправдано мнението, че *Принципите* е всъщност израз на идейно-творческото отдалечаване от Мур на Ръсел и същевременно на все по-тясното му сътрудничество с Уайтхед, прераснало в съавторство и публикуване на „третомното чудовище“ (Ръсел) *Principia Mathematica*, 1910 – 13.

В светлината на обсъжданата от нас тема следва да имаме предвид, че *Принципите* възниква като опит да се обобщят и задълбочат „най-новите постижения“ на континенталните математици, като Кантор, Вайерщрас и Дедекинд, и най-вече школата на Пеано, от гледна точка на „новата философия“, изкована в общата борба с Мур против идеализма. Книгата е публикувана след книгата на Ръсел върху Лайбниц и не е посветена на анализа, но обсъжда редица въпроси, свързани с него, които накратко ще разгледаме.

Значението на анализа и за математиката, и за философията Ръсел на много места изтъква, но според мен едно от най-интересните му изказвания е на с. 141-ва, където са заклеени „лентяите“ философи. Те според Ръсел използват идеалистическата доктрина за анализа „като покривало за мързела“ (cloak for laziness), който с нея удобно извиняват и така не полагат нужния labour of analysis (труд за анализиране) (Russell, 1903/1938: 141).

В *Принципите* анализът е ефективен и плодотворен метод, разбран като *декомпозиране*, разграждане на цялото (whole), комплекса (complex), на съставните му части, конституентите. „Следователно нашият метод ще бъде методът на анализа, а нашият проблем може да се нарече философски, в смисъл че ще се стремим да преминем от сложното (complex) към простото (simple), от очевидното (demonstrable) към неочевидните предпоставки (indemonstrable premises)“ (Russell, 1903/1938: 4).

Ръсел несъмнено следва постановката на Мур от *Природата на съзнанието*, че нещо става разбираемо, когато се разложи на съставните си части (ср. по-горе). В *Принципите* Мур осезаемо присъства на много места и Ръсел с готовност признава това: „По фундаменталните въпроси на философията позицията ми, във всички свои главни черти, е получена от г-н Дж. Е. Мур“ (Russell, 1903/1938: xvii).

Още в първата част на труда обаче, посветена на философското изследване на пропозициите, Мур е съществено ревизиран. Разбираемо е критиката да е тук, защото макар да говори понякога за анализ на идеи, понятия, мисли и пр., Ръсел прилага анализа *основно към пропозициите*. Те са най-важните *комплекси*, които анализира.

Схващането на Мур за пропозицията се свежда до това, че е независимо-от-ума „сложно понятие“ (complex concept) или „синтез от понятия“ (synthesis of concepts). За конкретната работа на Ръсел обаче подобно схващане е твърде недостатъчно. Очевидно понятията, конституиращи пропозицията, са много различни по природа. И Ръсел внася важно „разчленение“ в рамките на „понятията“ на Мур: той ги подразделя на две групи – *термини* (terms) и понятия (concepts). Какво представлява терминът? Това е, пише Ръсел, „най-широката дума във философския речник“. „Всичко, което може да е обект на мисълта или може да се появи във всяка истинна или неистинна пропозиция,... аз наричам *термин*.... Ще използвам като негови синоними думите единица (unit), индивид (individual) и същност (entity)“ (Russell, 1903/1938: 43).

Като „понятието“ на Мур „терминът“ на Ръсел също е непроменлив и неизменен и обхваща на пръв поглед всичко. Ръсел обаче ограничава *крайната общност* (extreme generality) на термина, като в рамките на обхвата му разграничава две групи, които нарича съответно *неща* (things) и *понятия* (concepts). „Първите – пише Ръсел, – са термините, обозначени (indicated) от собствени имена (proper names), а вторите са обозначени от всички други думи“ (Russell,

1903/1938: 44). Сред понятията, продължава Ръсел, можем да разграничим поне две групи, „именно, онези, които са посочени от прилагателни, и онези, които са посочени от глаголи. Първият вид често ще бъде наричан предикати, или понятия за класове (class-concepts); вторите са винаги или почти винаги отношения“ (Russell, 1903/1938: 44).

Принципите е написана във време, когато и Ръсел, и Мур са под влиянието на А. Майнонг. Това влияние проличава в „майнонггианския“ начин, по който Ръсел осмисля пропозициите за *несъществуващи неща*: „Онова, което не съществува, трябва да е нещо или би било безсмислено да се отрича неговото съществуване; ето защо ни е нужно понятие за битие (being) като онова, което принадлежи дори на несъществуващото (the non-existent)“ (Russell, 1903/1938: 450). Ръсел оставя по-ясна и запомняща се формулировка на постановката на Мур за „понятието съществуване“ и тя най-често се цитира: „...всеки термин притежава битие, т.е. в някакъв смисъл *е*. Човек, момент, число, клас, отношение, химера или каквото и да е друго, което може да се спомене, несъмнено е термин...“ (Russell, 1903/1938: 43).

В *Принципите* не просто всеки термин има битие, но и не може да има нещо, което не е термин. На страница 45-а Ръсел доказва това с прост извод: ако допуснем, че *Е* не може да е термин, ще е вярна пропозицията „*Е* не може да е термин“, в която *Е* е термин.

Философският анализ е изцяло интелектуален, той е „ментална химия“, процес на откриване чрез „окото на ума“ на конституентите, от които е съставен даден комплекс, дадено сложно понятие. След като подробно характеризира съставните части на пропозициите, Ръсел се опитва да представи техния анализ. „Калисто обикаля Юпитер“ например може да се анализира на два термина – *Калисто* и *Юпитер* – и понятието за отношение „обикаля“.

Не всички пропозиции обаче са така ясни и податливи на анализ. Ръсел се изправя пред противоречия, които са толкова сериозни, че под техния знак минава следващият период в развитието му между 1904 – 1911. Най-напред вероятно трябва да споменем прословутия „парадокс на Ръсел“, на който е посветена десета глава на книгата и който за дълги години отказва Фреге от изследвания върху основите на математиката. Ръсел признава, че не е в състояние да схване подходящо понятието „клас“, така че да се избегне изпадането в парадокс при употребата му в пропозиция. Онова, което в крайна сметка поражда парадокса, идва от радикалния Платонов реализъм на Ръсел, който позволява на понятията да играят „дуалистична роля“ (dual role of concepts) – и като термин (субект на пропозиция), и като предикат, – което, на свой ред, прави възможно даден предикат да се предицира към самия себе си (Carey, 2017).

Сериозни проблеми пред анализа издигат и така наречените „денотиращи фрази“ от рода на „един човек“ (*a man*) или „последният човек“ (*the last*

man). Включени в изречения, те изразяват „денотиращи понятия“ (denoting concepts), съответно неопределени и определени. Например денотиращото понятие „всеки човек“ показва/денотира Камен, Петър, Крум, Камелия, Веска и т.н. Трудността, която денотиращите понятия издигат, се състои в това, че според Ръсел всяка пропозиция съдържа термините, за които се отнася (is about): например пропозицията „Сократ е смъртен“ се отнася до Сократ, на когото се приписва качеството смъртен, а пропозицията „Калисто обикаля Юпитер“ се отнася до отношението между Калисто и Юпитер. Така, ако следваме Ръсел, в пропозицията „Всеки човек е смъртен“ би трябвало да смятаме, че се отнася до денотиращото понятие „всеки човек“, на което се приписва качеството смъртен. Това очевидно не е така, защото обичайният смисъл на пропозицията се схваща като „Камен е смъртен“, „Петър е смъртен“ и т.н. С други думи, когато се появят в пропозиция, денотиращите понятия ни изправят пред трудности, свързани с опозицията „смисъл (meaning) – денотиране/показване (denoting)“ (Russell, 1903/1938: 47).

Можем да посочим и една последна, но вероятно най-интересна трудност, която не се споменава често. Тя се състои в оплакването на Ръсел, че пълният анализ на пропозицията е невъзможен. Какво лежи в основата на единството (unity) на пропозицията *като комплекс*, се оказва за Ръсел непостижима тайна. На с. 50 той се мъчи над елементарната пропозиция „А се различава от В“ (A differs from B) и не успява да я анализира докрай.

Като „сложно понятие“ (според Мур), всяка пропозиция трябва да се анализира чрез конституиращите я понятия, но Ръсел открива, че колкото и да анализираме конституентите *A*, *се различава* (differ), *от* (from) и *B*, пропозицията притежава „някакъв вид единство, което анализът не може да съхрани (cannot preserve) и което се изгубва дори да бъде споменавано от анализа като елемент на пропозицията“ (Russell, 1903/1938: 51). На с. 83 Ръсел все пак стига до по-утешителния извод, че „един по-малко пълен анализ (less complete analysis) на пропозициите на субект и твърдение (assertion)... оказва далеч по-малко разрушително въздействие върху пропозицията“ (Russell, 1903/1938: 83).

В края на книгата Ръсел отново се връща към своя не съвсем успешен анализ на пропозицията и обобщението му не звучи оптимистично: „Единственият вид единство, на което мога да придам някакъв точен смисъл..., е това на цялото, съставено от части... Една пропозиция притежава някакво неопределимо (indefinable) единство, по силата на което тя е твърдение (assertion). Последното напълно се изгубва при анализа до такава степен, че никакво изброяване на конституентите не би го възстановило, дори самото то да е споменато като конституент. Трябва да се признае, че в този факт е налице печална логическа трудност, защото е трудно да не вярваме, че едно цяло трябва да е конституирано от своите конституенти“ (Russell, 1903/1938: 466).

„Но как е възможно една несъщност да е
субект на една пропозиция?“

Бърtrand Ръсел (Russell, 1905/2003: 75)

Вторият период в развитието на Ръселовата доктрина за анализа обхваща годините 1904 – 1911. Той според мен е изцяло доминиран от най-известната му статия *За обозначаването* (On Denoting, 1905), класическия *наглед* за прилагането на логически средства към анализа на езика. Статията е резултат от двугодишни мъчителни опити да се отстранят парадоксите и трудностите, с които в *Принципите на математиката* Ръсел се е сблъскал, стремейки се да докаже логицистката теза. Едва ли ще е преувеличено да кажем, че благодарение на изложената в статията „теория на описанията/дескрипциите“ е реализиран съвместният проект с Уайтхед *Principia Mathematica*. Известната фраза на Рамзи за статията като „парадигма на философията“, освен израз на отклика на творбата сред философската общност, отразява най-вече вдъхновението и оптимизма, които завладяват Ръсел след написването ѝ. До края на живота си той я смята за върхово постижение и не пропуска случай да говори за идеите в нея.

Рей Мънк (Monk, 1996, ch. 6), повтаряйки Ръсел, нарича годините на сътворяване на *Principia* ‘the long night’ (дългата нощ), но първите две от тях – 1904-та и 1905-а – са най-нещастните (самият Ръсел ги описва така, мислейки както за професионално-творческите си провали, така и за семейните си несгоди). Завършването на *За обозначаването* обаче носи огромно облекчение (great relief): с нея е отворен пътят към тритомното „чудовище“. Главното постижение на творбата се състои във формулираната и успешно проведена „елиминистка“ стратегия (стратегия на елиминиращ анализ) с оглед на пораждащите парадокси обозначаващи/денотиращи фрази. На с. 72 в статията Ръсел лаконично обобщава: „Горната теория дава една редукция на всички пропозиции, в които участват обозначаващите изрази, до форми, в които тези изрази не участват“ (Russell, 2003 : 72). Това е най-важната последица от Ръселовата теория на дескрипциите за логическия анализ на езика.

Статията е резултат на дълбоки промени, настъпили в мисленето на Ръсел след издаването на *Принципите*. Длъжни сме да разгледаме поне две от тях с уговорката, че до края на периода настъпват и други промени, с които няма да се занимаваме.

Първо, вероятно под влиянието на Мур, при писането на *Принципите* Ръсел изповядва възглед, който радикално променя след издаването на книгата. Става дума за отношението му към *граматиката на обичайния език*, т.е. към онова, което познаваме като *повърхностна граматика* в противоположност на *дълбинната/логическата граматика*. Още в началото на *Принципите*, в

параграф 46-и, Ръсел отбелязва: „Изследването на граматиката според мен е в състояние да хвърли много повече светлина върху философските въпроси, отколкото обикновено предполагат философите“ (Russell, 1938: 41). Наистина, Ръсел предупреждава, че когато установим граматически дистинкции, не трябва безкритично да приемаме, че на тях съответстват и философски такива, но все пак не трябва и да забравяме, че първите често са източник на открития.

Грамматиката може да е своеобразен показател за коректността на нашия философски анализ: дали пропозицията е правилно анализирана, или не, „може да се провери, като се придаде смисъл на всяка дума в изречението, което изразява пропозицията“. Така Ръсел стига до оптимистичния извод: „Като цяло, граматиката, струва ми се, ни води много по-близо до една правилна логика (correct logic), отколкото общоприетите мнения на философите. И в онова, което следва, граматиката, макар и не наш господар, все пак ще ни служи като водач“ (Russell 1938: 42).

Второто важно схващане, радикално променено в годините 1903 – 1905, се отнася до Алексиус Майнонг. *Принципите* са написани от гледна точка на неговата идея, споделяна и от Мур, за „особеното битие“ (Платоновото „сенчесто битие“ (Ръсел)) на т.нар. *негативни екзистенциали* (negative existentials). В *Принципите* са легитимни пропозиции от рода на „В златната планина няма дървета“ или „Ергените са щастливо женени“: те имат „битие“, както имат „битие“ и понятията „кратните на пет прости числа“ или „кралят на Франция в 1905 г.“. С тези „майнонгвиански“ увлечения Ръсел скъсва напълно след 1905 г., но нещо от Майнонг все пак остава. През 1904 г., като отзив на основния труд на Майнонг *Gegenstandstheorie* („Теория на обекта/предмета“, 1904), Ръсел публикува статията *Meinong's Theory of Complexes and Assumptions* („Теорията на Майнонг за комплексите и предположенията“, 1904), в която е налице все по-растящ интерес към дескриптивната психология и обвързване на резултатите от анализа, разбран като декомпозиране на цялото на съставните му елементи, с епистемологичните и психологически изследвания.

Ръсел започва изложението на своята теория, като най-напред характеризира обозначаващите изрази и техните видове (нещо, с което вече се е занимавал в *Принципите* и което по-горе обсъдихме), след това очертава трудностите, които тези изрази създават, и въвежда представата за пропозиционалните функции. След това Ръсел аргументира защо теориите на Майнонг и Фреге не предлагат удовлетворителни решения на проблемите с денотиращите фрази: доктрината на Майнонг пренебрегва закона на логиката за изключеното трето, а що се отнася до теорията на Фреге за *Sinn* (смисъл) и *Bedeutung* (значение), тя не е приета още в *Принципите* и тук просто са повторени част

от доводите за това. Следва изложението на собствено Ръселовата теория за дескрипциите.

Сърцевината на тази теория е стратегията за елиминиране на проблемните обозначаващи изрази. За да разберем стратегията, трябва да разберем няколкото важни изходни положения. Първо, „...един израз е обозначаващ единствено по силата на своята *форма*“, казва Ръсел (Russell, 2003: 69) и можем да смятаме, че това е твърдение за тяхната разпознаваемост – във всяко изречение, което разбираме, можем да идентифицираме денотиращите фрази. Второ, сами по себе си обозначаващите понятия съгласно Ръсел нямат смисъл, но „всяка пропозиция, в чийто словесен израз те участват, има значение¹⁾“ (Russell, 2003: 71). С други думи, само в изречението обозначаващите думи имат смисъл и допринасят за смисъла на пропозицията, изразена от изречението. И трето, Ръсел е убеден, че „всички трудности, отнасящи се до обозначаването, са резултат от погрешен анализ на пропозициите, чиито словесни изрази съдържат обозначаващи изрази“ (Russell, 2003: 71). Този трети момент можем да подсилим с твърдението, че всяка смислена пропозиция, изразена в обичайния език, може да се формализира в логически език и съответно да се проведе логическият ѝ анализ. Точно това прави Ръсел в своята статия.

Според Хилтън някои смятат, че цялата творба *За обозначаването* може да се сведе до въпроса как можем да разберем изречението „Настоящият крал на Франция е плешив“, като имаме предвид, че в 1905 г. Франция вече повече от век е република. Проблемната денотираща фраза очевидно е „настоящият крал на Франция“, която не обозначава нищо и следователно сме в ситуацията на въпроса как да разберем пропозиция, имаща за субект една несъщност (Russell, 2003: 75). Успешният изход от ситуацията, както Ръсел показва, е логическият анализ на пропозицията. За да го проведе, Ръсел най-напред отбелязва, че субектът на пропозицията е членуван с пълен член, което говори за единственост, уникалност; освен това, ако проблемната фраза „настоящият крал на Франция“ не показва нищо, анализът на пропозицията трябва така да я замени/елиминира, че „нищото“ да стане явно. Очевидно в обичайния си вид структурата на изречението, т.е. граматиката на обичайния език, скрива, прикрива „нищото“ и ни кара да мислим, че изречението е легитимно, така както е легитимно например изречението „Настоящият крал на Англия е плешив“.

Като отчита тези съображения, Ръсел предлага анализ в три стъпки, който остава класика в анализирането на екзистенциални пропозиции.

Анализът следва така:

(1): Настоящият крал на Франция е плешив,

което от гледна точка на единствеността на настоящия крал на Франция и стремежа ни да елиминираме проблемната денотираща фраза „настоящият крал на Франция“ може да се изкаже така:

(2): Има един и само един крал на Франция (т.е. кралят на Франция е единствен) и той е плешив. (Във формален смисъл първата част на (2) можем да изкажем и така – ако x е крал на Франция, то всяко y , което е крал на Франция, е идентично с x .) В логическа символика (2) изглежда така:

(3): $\exists x[Kx \& \forall y(Ky \rightarrow y = x) \& Bx]$.

В тази процедура (1) е еквивалентно на (2), което, на свой ред, преминава в (3), но (3) е свободно от денотиращата фраза и дава възможност да се провери дали (1) е истинно, или не. Така главното послание на Ръсел е, че ако можем да открием еквивалент на твърдение, включващо проблемен израз, проблемите ще отпаднат в самия процес на „превода“ на твърдението в езика на логиката (Beaney, 2016).

Теорията на Ръсел за дескрипциите има своите критики, но към момента на нейното публикуване тя е важен стимул за Ръсел и Уайтхед да продължат работата върху *Principia*. В по-общ план, можем да кажем, че макар днес твърдението на Рамзи за статията на Ръсел да изглежда крайно, няма съмнение, че за известен период *За обозначаването* действително е била парадигмата на прохождащата аналитична философия.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. В случая Ана Бешкова, преводачът на Ръселовата статия, използва „значение“ и „смисъл“ като синоними, което в българския език е практика. В моя текст аз се придържам към наложената от Тодор Полименов от 2000 година традиция на превод на Фреговите термини като „смисъл“ (Sinn) и „значение“ (Bedeutung). Ръселовите термини съответно са meaning (смисъл, значение – при А. Бешкова) и denotation (денотат), като в „Принципите“ вторият термин Ръсел превежда в Appendix A като indication (индикация).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Lozev, K. (2011). *Ranniayat Russell – jivot I filosofia*, tom 1. Sofia: KVANTI [Лозев, К. (2011). *Ранният Ръсел – живот и философия*, том 1, София: КВАНТИ.]
- Moore, G. (2003). Prirodata na sajdenieto, In: Polimenov, T. & Beshkova, A. & Latinov, E. & Mollov, B. (Eds). *Filosofia na logikata. Ranna analitichna filosofia*, tom 1. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, 162 – 178. [Мур, Дж. (2003). Природата на съждението, В: Полименов, Т., Бешкова, А., Латинов, Е. & Моллов, Б. (съст.). *Философия на логиката. Ранна аналитична философия*, том 1, София: Св. Климент Охридски, 162 – 178]
- Russell, B. (2003). Za oboznachavaneto, In: Polimenov, T., Beshkova, A., Latinov, E. & Mollov, B. (Eds). *Filosofia na logikata. Ranna analitichna filosofia*, tom 1. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, 69 – 83 [Ръсел, Б. (2003).

- За обозначаването, В: Полименов, Т., Бешкова, А., Латинов, Е. & Моллов, Б. (съст.). *Философия на логиката. Ранна аналитична философия*, том 1. София: Св. Климент Охридски, 69 – 83]
- Baldwin, T. (1999). *G. E. Moore*. London and New York: Routledge
- Beane, M. (2016). “Analysis”, *The Stanford Encyclopedia of Summer 2016 Edition*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/analysis/>>.
- Bell, D. 2003. The Logical Analysis of Language // Baldwin, T. (ed.). *Cambridge History of Philosophy (1870 – 1945)*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 174 – 194.
- Candlish, St. & Pierfrancesco, B. (2017) “Francis Herbert Bradley”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/bradley/>>.
- Carey, R. (2017). Russell’s Metaphysics // *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/russ-met/>.
- Copleston, Fr. (1994). *A History of Philosophy: Volume VIII: Modern Philosophy: Empiricism, Idealism, and Pragmatism in Britain and America*, New York: Image Books.
- Hylton, P. (1990). *Russell, Idealism and the Emergence of Analytic Philosophy*, Oxford: Clarendon Press.
- Klement, K. (2016) „Russell’s Logical Atomism“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/logical-atomism/>.
- Monk, R. (1996). *Bertrand Russell: the Spirit of Solitude (1872 – 1921)*, New York, London, Sidney, Toronto, Singapore: THE FREE PRESS
- Moore, G. E., (1942). An Autobiography. Schilpp, (ed). *The Philosophy of G.E. Moore*, Library of Living Philosophers, Vol. 4, La Salle: Open Court, 3 – 39.
- Preston, A. 2017. George Edward Moore (1873 – 1958). *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/moore/#SH6b>
- Russell, B. (1938). *The Principles of Mathematics*. New York: W.W. Norton & Company.
- Russell, B. (2010). *Autobiography*. London and New York: Routledge.
- Russell, B. (1959). *My Philosophical Development*. New York: Simon and Schuster.
- Russell, B. (1951). My Mental Development // *The Philosophy of Bertrand Russell*, ed. by Paul Arthur Schilpp. New York: Northwestern University, 3 – 52.

- Russell, B. (2010). *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wollheim, R., (1956). F. H. Bradley, Ayer, A. (ed., et al.), *The Revolution in Philosophy*. London: Macmillan, 12 – 25.

THE LOGICAL ANALYSIS OF LANGUAGE: BERTRAND RUSSELL (1896 – 1911)

Abstract. The paper surveys the key moments and the most important philosophical positions defended by Russell on the issues of analysis during the years 1896 – 1911. The dramatic changes of his thinking and attitudes are illustrated with emblematic paradoxes and difficulties on his way from Absolute idealism through Platonic realism to Logical realism. Considerable emphasis is put on Russell's celebrated *On Denoting*, 1905, as a classical example of employment of logical resources to the analysis of language to eliminate putative denoting phrases which denote nothing.

✉ **Dr. Kamen Lozev, Assoc. Prof.**

Department of Philosophical and Political Sciences
Faculty of Philosophy
South-West University "Neofit Rilski"
66, Ivan Michailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: kamenlozev@swu.bg